

Tartu Ülikool
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Mihkel Rünkla

**Mineviku liitajavormide tõlkimine ungari keelde
ilukirjandustekstide näitel**

Bakalaureusetöö

Juhendajad Krisztina Tóth ja Ann Veismann

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Taustapeatükk – aeg eesti ja ungari keeles.....	5
1.1. Ajakategooria.....	5
1.2. Eesti keele ajavormid.....	5
1.3. Aspekt.....	7
1.4. Perfekt ja selle tähendused.....	7
1.5. Ungari ajasüsteem ja ajaloolised minevikuvormid.....	10
2. Materjal ja meetod.....	12
3. Erinevad võimalused tõlkimisel: mis võib olla oluline?.....	14
3.1. Kontekst.....	14
3.2. Lisanduv ja puuduv ajasõna.....	15
3.3. Kindel ajasõna.....	16
3.4. Muudetud ajasõna.....	17
3.5. Prefiksiga verb.....	17
3.6. Fookus.....	18
3.7. Arutelu.....	18
4. Liitjavormide tõlgete kvantitatiivne võrdlus lihtmineviku tõlkega.....	20
4.1. Ajasõna.....	20
4.2. Verbiprefiks ja prefiksi esinemine koos ajasõnaga ja ilma.....	22
4.3. Olevik, piiriküsimused – passiiv ja adjektiivid – ja harvemad vormid.....	24
Kokkuvõte.....	29
Kirjandus.....	30
Estonian perfect tenses and Hungarian – how are Estonian compound past tenses translated in novels. Summary.....	31
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks.....	33
Autorsuse kinnitus.....	34

Sissejuhatus

Keeleteaduses käsitletakse sageli aega, aspekti ja kõneviisi koos, sest need kategooriad on sarnased ja nendega väljendatud tähendused võivad olla põimunud. Aeg ja aspekt on nagu ühe mündi kaks poolt – esimene on sündmuste väliste suhete, teine nende sisemise lahtirullumise aeg. Aega ja kõneviisi seob aga tihti see, et tulevikku väljendav ajaverb on samal kujul kui modaalsust tähistav verb.

Ungari ja eesti keele vastavaid kategooriad võrreldes hakkavad erinevused hästi silma: kui eesti keeles on enam minevikuvorme ning kõneviise, siis ungari keeles on palju prefikseid ja liiteid, mida kasutatakse aspekti väljendamiseks, samuti on ungari keeles ka tulevik. Erinevustega tekib aga küsimus: kuidas peaks väljendama tõlkimisel kategooriat, mis teises keeles puudub?

Eesti keeles on kindla kõneviisi minevikus kolm ajavormi – lihtminevik ja liitajavormid enne- ja täisminevik –, ungari keeles on aga indikatiivis vaid üks *-t/ -tt-* tunnusega minevikuvorm. Minevikuvormide erinevast arvust tulenebki selle töö uurimisteema – selgitada eesti keele minevikuvormide ja ungari keele mineviku väljendamise võimaluste vahekorda. Eelkõige pakub huvi, kas ja kuidas väljendatakse ungari keeles eesti liitajavormide tähendusi.

Uurimismaterjali moodustavad eesti ilukirjandustekstide tõlked ungari keelde. Uurimismaterjali põhjal tahan leida vastuse uurimisküsimustele: 1) milliseid konkreetseid võimalusi on, et tõlkida ungari keelde eesti kindla kõneviisi mineviku liitajavorme? 2) kas liitajavormide tõlked ungari keelde erinevad lihtmineviku tõlgetest ajale viitavate sõnade ja verbiprefiksate arvu poolest?

Esimesele uurimisküsimusele vastamiseks võrdlen eesti keele mineviku indikatiivi liitajavormidega lausete tõlkenäiteid ning uurin, kas ungari keelde tõlgitus on midagi, mis annab edasi alglause ajavormi eritähendust. Seda eritähendust võib edasi anda mõni kindel mäarsõna. Näiteks adverb *miután* 'pärast seda kui' viitab, et midagi sünnib eri aegadel ja kui lauses on kaks verbi minevikuvormis, siis on loomulik, et ühele neist

vastab eesti keeles enneminevik. Samas ei ole alati selge, kuidas tõlge annab edasi alglause tähendust. Näiteks puudub eesti keeles määratud artikkel ja lause *süt a nap* 'paistab päike' tõlkimisel ungari keelest ei ilmne lauset *päike paistab* analüüsisides otseselt midagi, mis viitaks ungari keele definiitsele artiklile *a*.

On selliseid ajamäärsõnu, mida tarvitatakse nii lihtmineviku kui liitajavormide puhul. Seega ei ole eesti keeles määrsõna ja ajavormi vahel üksühest vastavust – määrsõna ei ütle otseselt, millist ajavormi kasutada. Kuid isegi kui ajale viitavad sõnad on samad, võib olla erinev nende sagedus erinevat tüüpi lausetes. Ajale viitavate ehk niinimetatud ajasõnade arvu erinevus liitajavormidega osalausete tõlgetes võrreldes lihtminevikuga ongi töö teine uurimisküsimus, samuti see, kas liitajavormide tõlgetes on enam verbi-prefikseid. Verbiprefiksitate loendamine pakub huvi, sest lisaks aspektitähendusele võib nende kasutamisel olla seos ajaga.

Töö koosneb neljast peatükist. Taustapeatükis tutvustan aja- ja aspektikategooriat, eesti keele ajavorme, perfekti tähendusi ning lühidalt ungari keele ajasüsteemi ja ajaloolisi minevikuvorme. Teine peatükk on pühendatud materjalile ning meetodile. Kolmas ja neljas peatükk on analüüsipeatükid – neis tegelen vastavalt esimese ja teise uurimisküsimusega. Töö lõpus on kokkuvõte ja kirjanduse loetelu.

1. Taustapeatükk – aeg eesti ja ungari keeles

1.1. Ajakategooria

Aeg on verbi grammatiline kategooria, mis väljendab sündmuse või tegevuse toimumisaega mingi võrreldava ajahetke ehk lähtepunkti suhtes. Toimumisaega nimetatakse sündmusehetkeks või lihtsalt sündmuseks – et sündmus võib olla ka ajas kestev, siis ei kasutata alati sündmusehetke mõistet – ja see võib olla lähtepunkti suhtes varasem, samaaegne või sellele järgneda. Vastavalt öeldakse, et sündmus paikneb minevikus, olevikus või tulevikus. (EKG I: 74) Kui lähtepunkt on kindlasti kõnehetk, siis öeldakse, et ajavorm väljendab absoluutset aega. Kui lähtepunkt aga sõltub kontekstist ja võib olla kõnehetkest erinev, siis öeldakse, et ajavorm on relatiivne. (Comrie 1995: 2) On olemas ka absoluutseid-relatiivseid ajavorme, kus sündmuse määrab nii kõnehetk kui ka veel üks teine ajahetk, mis sõltub kontekstist ja mille suhtes sündmuste toimumist vaadeldakse – vaatlushetk.

Aega kirjeldades kasutatakse niisiis kolme mõistet, milleks on sündmuseaeg ning kõne- ja vaatlushetk. Sündmus ja vaatlushetk võivad olla kõnehetkel, sellele eelneda või sellele järgneda. Kindel ajavorm määrab vastavate hetkede ajalise järjekorra ehk selle, kas hetked on üksteise suhtes varasemad, hilisemad või samaaegsed.

Ajakategooriat kõigis keeltes ei ole ning eesti keeleski saab lisaks morfoloogilisele vormile ajasuhteid väljendada perifrastiliste verbivormide, mäarsõnade ning lauselaiendite abil (EKG I: 75). Ajakategooriale on aga iseloomulik, et kui see on keeles olemas, siis finiidne verbivorm seda ka alati väljendab. Samas pole ajakategooria kõigis kõneviisides samal määral esindatud, eesti keeles on küll kõigis kõneviisides olevik, aga näiteks käskival kõneviisil pole minevikuvormi (EKG I: 75).

1.2. Eesti keele ajavormid

Eesti keeles väljendavad morfoloogiliselt aega minevikuvormid ja olevikuvorm, tuleviku jaoks eraldi vorm puudub. Oleviku ehk preesensi puhul langevad sündmus ja vaatlus-

hetk kokku; kui sündmus ei viita tulevikule, siis vaatlushetk ja kõnehetk ühtivad, kui sündmus toimub aga tulevikus, siis on vaatlushetk kõnehetke suhtes hilisem. Näiteks lauses *söön herneid, hiljem söön ube* on mõlemad verbid morfoloogiliselt olevikus ja esimeses osalauses kõne- ja vaatlushetk ühtivad, teises osalauses on aga vaatlushetk tulevikus. Minevikus on kindlas kõneviisis kolm erinevat vormi: lihtminevik ehk imperfekt, täisminevik ehk perfekt ja enneminevik ehk pluskvamperfekt. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevikuvormi nimetatakse üldminevikuks ehk preteeritumiks. (EKG I: 75–76)

Lihtminevikus toimub sündmus vaatlushetkel, mis eelneb kõnehetkele. Enne- ja täisminevik on liitvormid, mis koosnevad abiverbist ja mineviku partitsiibist. Abiverb viitab vaatlushetkele, mineviku partitsiip aga vaatlushetkele eelnevale sündmusele, mis võib küll ulatuda ajas vaatlushetkest kaugemale, kui sündmus on kestav ja vaatlushetkel jätkub. Perfekti korral on abiverb olevikus ja vaatlushetk on kõnehetkel või kõnehetke suhtes tulevikus. Pluskvamperfekti korral on abiverb lihtminevikus ja vaatlushetk on määratud mingi kõnehetkest varasema ajahetkega. (EKG I: 77–79)

Kuigi finiidne verbivorm määrab sündmuse ajalise paiknemise kõnehetke suhtes ja on seega absoluutne ajavorm, ei tee ta seda alati täpselt. Nimelt võib lause sisaldada ka määrust, mis muudab verbiga määratud tegevuse iseloomu, näiteks lauses *lugesin tihti raamatuid* on lugemise aeg küll kõnehetke suhtes varasem, aga see pole määratud ühe kindla hetkega, sest määrsõna *tihti* viitab tegevuse kordumisele. Seetõttu väidetakse, et finiidset verbivormil on relatiivse aja sugemeid (EKG I: 76).

Üht ja sama sündmust või sündmusteahelat võib kirjeldada erinevate minevikuvormide abil – vormi valik sõltub sellest, milline lähtekoht valitakse. Kui sündmuse kirjeldatakse nende toimumisaja seisukohalt, nendega n-ö kaasas käies, valitakse lihtminevik. Kui lähtekohaks on aga kõnehetk, siis vaadeldakse sündmustele tagasi olevikust ning minevikuvormina kasutatakse perfekti. (EKG I: 75–76)

1.3. Aspekt

Aeg ja aspekt on olemuselt sõltumatud – aeg väljendab sündmuse paiknemist mingi teise ajahetke suhtes, aspekt aga sündmuse sisemist ajalist struktuuri. Teisisõnu hõlmab aeg kui kategooria sündmuse välist aega, aspekt sündmuse sisemist aega (Comrie 1995: 5). Kui aeg on deiktiline – aeg on määratud kui suhe mingi võrdluspunktiga –, siis aspekt ei ole deiktiline (Comrie 1993: 14). Sageli on aga aja ja aspekti väljendamisviis põimunud – üks ja sama vorm võib väljendada nii aega kui aspekti. Näiteks perfekti käsitletakse sageli kui aspekti, ehkki sellel on ajakategooria tunnuseid (Comrie 1995: 52).

Aspekti kui sisemise aja abil saab teha vahet, kas sündmus või tegevus on piiritletud ehk perfektiivne või piiritlemata ehk imperfektiivne. Aspektikategooria hõlmab ka tegevuslaadi ehk *Aktionart*'i, mis eristab näiteks seda, kas sündmus on punktuaalne või kestev. (Norvik, Piiraja 2013)

Eesti keeles ei ole eraldi aspekti grammatilist kategooriat, aspekti võib märkida näiteks sihitise kääne. Ajavorm aspekti ei määra, aga ajavormi ja aspekti kombinatsioon võib viidata kindlale tähendusele. Näiteks olevikuvormis piiritletud lause *loen raamatu läbi* viitab sellele, et vaatlushetk on tulevikus.

1.4. Perfekt ja selle tähendused

Perfekt¹ näitab, et minevikusündmus on jätkuvalt oluline (Comrie 1995: 52). Perfekti puhul on oluline mingi sündmuse kahe ajahetke võrdlus – minevikusündmuse aja ja selle tagajärjel tekkinud või sellega seotud oleku aja. Mõlemad ajad võivad paikneda ka kõnehetke suhtes tulevikus – sellisel juhul on tegemist tulevikuperfektiga. Comrie rõhustab (1995: 53), et erinevate keelte grammatikatega tutvudes tasub olla tähelepanelik, sest näiteks ladina keeles ja mitmes romaani keeles kasutatakse perfekti nimetust ka minevikuvormide puhul, millel perfekti tähendust ei ole. Segadust võib tekitada seegi, et

---

1 Perfekt hõlmab selles alapeatükis nii täisminevikku (perfekti) kui ka enneminevikku (pluskvamperfekti).

perfekt on aeg, perfektiivne aga viitab aspektile. Ungari keelt puudutab Comrie tähelepanek ehk niipalju, et ladina keel mõjutas ungari ajalooliste minevikuvormide kasutamist ning minevikuvormidele viitamisel kasutatakse ladinakeelseid vasteid.

Kõigis keeltes ei saa perfekt kasutada koos ajamäärusega, mis täpsustab minevikusündmuse toimumisaega, nt inglise keeles ei öelda *I have got up at five o'clock this morning* 'ma olen tõusnud üles täna hommikul kell viis' (Comrie 1995: 54). Ka eesti keeles sellist täpsustavat ajamäärust perfekti alati ei kasutata, aga kui ajamäärusel on näiteks tegevust piirav tähendus, siis võib öelda *kell kümme on kõik valmis jõudnud* tähenduses 'kella kümneks on kõik valmis' (vrd ka näitelause 5 a allpool). Ajamääruse kasutamine inglise pluskvamperfektiga on mitmetähenduslik, lauset *Bill had arrived at six o'clock* 'Bill oli saabunud kell kuus' võib mõista kahte moodi. Esimene tõlgendusvõimalus on see, et Bill saabus millalgi enne kella kuut – ajahetk kell kuus on sellisel juhul vaatlushetk. Teise tõlgendusvõimaluse järgi on aga vaatlushetk, mille suhtes Billi saabumine on varasem sündmus, mingi muu sündmus ja Bill saabus kell kuus, mis on vaatlushetke suhtes varasem. (Comrie 1995: 56) Eesti keeles saab mitmetähenduslikkusest hoiduda ilmselt sõnajärje muutmise teel: *Bill oli saabunud kell kuus* tähendab enamasti seda, et Bill jõudis kohale kell kuus, *kell kuus oli Bill saabunud* aga viitab sellele, et kell kuus oli Bill juba kohal, see tähendab, ta oli saabunud enne kuut.

Comrie on eristanud neli perfektitüüpi (1995: 56–61) ja Metslang on näidanud, et need tüübid on olemas ka eesti keeles (1997: 102–105), Salusoo on kasutanud neid tüüpe ungari keelest eesti keelde tõlgitud lauseid analüüsides (2013: 17–20). Need on tulemise perfekt, kogemuse perfekt, kestva olukorra perfekt ja hiljutise sündmuse perfekt.

Tulemise perfekt puhul viidatakse olevikuhetkele kui mingi minevikusündmuse tulemusele, näiteks küsimusele *kas piimamees on kohal?* võib vastata tulemise perfektiga kasutades *jah, ta on saabunud*. Kui aga tahta vastates täpsustada piimamehe saabumisaega, siis kasutatakse imperfekti: *jah, ta saabus kell kümme*. Tulemise perfekt ei ütle seda, kui kaua aega tagasi sündmus toimus, vaid seda, et sel on kestev mõju (Comrie 1995: 57).

Tulemust saab perfekt asetada edasi anda ka olevikus seisundiverbi või adjektiivi abil ning mõned keeled kasutavadki seda võimalust. Näiteks võib tuua inglise keele *be dead* 'olla surnud', *be tired* 'olla väsinud'. Tulemuse perfekt rõhutab, et tulemus on minevikusündmuse tagajärg, olevikuvormi kasutades seda tähendust ei ole. (Comrie 1995: 57) Ehkki eesti keeles kasutatakse mainitud näiteid ka omadussõnadena, näiteks võib öelda *surnud mees*, *väsinud poiss*, on vastavatel verbidel täisminevikuvormis ka tulemuse perfekt tähendus: *ta on surnud*, *ma olen väsinud*. Samas võib neis lausetes tõlgendada *nud*-partitsiibiga sõnu ka omadussõnadena, millel on süntaktiliselt öeldistäite roll.

Kogemuse või eksistentsi perfekt viitab sellele, et sündmus on toimunud vähemalt korra mingi olevikuhetkega piirneva minevikuaaja sees. Kui *Bill has gone to America* 'Bill on läinud Ameerikasse' on tulemuse perfekt, siis *Bill has been to America* 'Bill on käinud Ameerikas' on kogemuse perfekt – see ütleb, et Bill on seal vähemalt korra viibinud. (Comrie 1995: 58–59) Mandariini hiina keeles on kogemuse perfekt jaoks eraldi marker, inglise keeles seda pole (Comrie 1995: 59) ja eesti keeleski pole kogemuse perfekt jaoks eraldi vormi.

Kestva olukorra perfekt väljendab minevikus alanud sündmust, mis kestab olevikus edasi. Mitmed keeled kasutavad selle väljendamiseks aga olevikuvormi ja adverbial *juba*. (Comrie 1995: 60) Eesti keeles kasutatakse nii perfekt- kui olevikuvormi: *olen siin kümme aastat elanud* ja *elan siin juba kümme aastat*.

Hiljutise sündmuse perfekt väljendab hiljuti aset leidnud sündmust, mille mõju olevikuhetkele on täheldatav ajalise läheduse tõttu. Et ka kaugemate minevikusündmuste mõju võib ulatuda olevikku, siis ei ütle perfektivorm üldiselt, et sündmus on hiljutine, küll aga võib sündmuse hiljutisus olla piisav tingimus selleks, et mõjutada olevikku ning selle kaudu tingida perfektivormi. (Comrie 1995: 60) Tundub, et eesti keeles saab hiljutist sündmust edasi anda kasutades nii täis- kui lihtminevikuvormi: *ma olen äsja saabunud* ja *ma just jõudsin*.

1.5. Ungari ajasüsteem ja ajaloolised minevikuvormid

Ungari keeles on tänapäeval kasutusel kolm ajavormi: minevik, olevik ja tulevik. Aja juures tuleb arvestada kolme asjaga: 1) välise ajaga – sündmuse ja kõnehetke suhtega, 2) sisemise ajaga – kas tegevus on lõpetatud või lõpetamata, 3) sündmuste omavahelise ajalise järgnevusega – kas need on samaaegsed või üks eelneb ja teine järgneb. Sisemise aja ehk aspekti puhul võib lõpetatust markeerida näiteks verbiprefiks: minevikus lõpetamata tegevus on *iskolába mentem* 'läksin kooli', aga lõpetatud *bementem az iskolába* 'läksin kooli sisse'. (Hegedűs 2005: 163)

Välise aja määrab sündmuse paiknemine kõnehetke suhtes – see on minevikus, olevikus või tulevikus. Kui sündmuseid on mitu, siis saab kõnelda nende omavahelisest järjekorrast või vaatlushetkest, mille määrab näiteks ajamäärsõna. Lauses *tegnapra ígérted a pénzt* 'eilseks lubasid raha' määrab vaatlushetke adverb *eilseks* ning raha lubamise sündmus on sellest varasem. Seega on lause ajaline järgnevus järgmine: raha lubamise sündmusele järgneb vaatlushetk eile, mis on omakorda varasem kui kõnehetk. (Kiefer 2015: 733) Eesti keeles võib selle lause puhul kasutada enneminevikku: *eilseks olid raha lubanud*.

Kindlate ajamäärustega nagu *amikor* 'siis kui' ja *miután* 'pärast seda, kui' põimlausetes määrab vaatlushetke kõrvallause. Näiteks lauses *Anna már felöltözött, amikor beléptem* 'Anna oli end juba riidesse pannud, kui ma sisenen sin' on vaatlushetk minu sisenemise aeg. Lauses *miután megcsináltam a leckét, elmentem sétálni* 'pärast seda kui olin koduülesanded valmis teinud, läksin jalutama' on vaatlushetk koduülesannete tegemise aeg. Esimeses lauses eelneb riietumise sündmus vaatlushetkele, teises lauses järgneb jalutuskäigu sündmus vaatlushetkele, aga mõlemas lauses on sündmused minevikuvormi tõttu kõnehetkest varasemad. Kui kõrvallauses on minevikuvorm, aga pealauses olevik, siis on nii vaatlushetk kui ka sündmuse toimumine kõnehetkest hilisemad: *majd ha befejezted a munkádat, mehetsz játszani* 'siis kui oled töö lõpetanud, võid minna mängima'. (Kiefer 2015: 734)

Mõnel puhul määrab kahe verbiga kirjeldatud sündmuste ajalise suhte süntaks. Näiteks kui ungari komplementlause pealause verb on minevikus, siis on kolm võimalust: 1) kõrvallause mitteperfektiivne verb on olevikus ja kõrvallause tegevus on samaaegne kui pealause tegevus – *Anna tudta, hogy Péter olvas* 'Anna teadis, et Péter loeb', 2) kõrvallause verb on minevikus ja kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele – *Anna tudta, hogy Péter olvasott* 'Anna teadis, et Péter oli lugenud', 3) kõrvallause perfektiivne (prefiksiga) verb on olevikus ja kõrvallause viitab tulevikule minevikus – *Anna tudta, hogy Péter elolvas egy könyvet* 'Anna teadis, et Péter loeb ühe raamatu läbi'. Relatiivlause puhul on aga kõrvallause aeg pealause ajast sõltumatu. (Kenesei jt 2004: 57-58)

Tänapäeval on ungari keeles üks *-t/ -tt*-tunnusega minevikuvorm, aga varem oli vorme rohkem. Keskajal kasutati ungari keeles harvemaid vorme arvestamata nelja minevikuvormi: *láta, láta vala, látott* ja *látott vala*. Neist esimene *láta*-tüüp on jutustav minevik ja kirjeldab mingit minevikusündmust või -juhtumit seda kõnehetkega seostamata, seostub ladina *praesens perfectum*'iga. Teine *láta vala*-tüüp on lõpetamata või kestev minevik, mis väljendab minevikus pidevalt toimunud või regulaarselt kordunud tegevust või seisundit, seostub ladina *praeteritum imperfectum*'iga. Kolmas *látott*-tüüp on lõpetatud minevik, mille puhul toimunud tegevuse tulemus avaldab mõju kõnehetkele või rõhutatakse tegevuse tulemusel saavutatud seisundit, seostub samuti ladina *praesens perfectum*'iga. Neljas *látott vala*-tüüp väljendab, et üks sündmus on toimunud teisest varem, seostub ladina *praeteritum perfectum*'iga. (Bárczi 1963: 161–163) Et ladina keel ei erista *láta*-tüüpi ja *látott*-tüüpi, toimus nende vormide areng iseseisvalt. Kõnekeeles aga hak-kas jutustava mineviku vorm sarnaselt prantsuse keelega kaduma. Samuti hägustus erinevete minevikuvormide kasutus kirjalikes allikais. (Bárczi 1963: 165–166)

2. Materjal ja meetod

Uurimismaterjali moodustavad kahe eesti autori kahe romaani ungarikeelsed tõlked. Lisaks tõlgete uurimisele otsisin grammatikatest ungari keele ajasüsteemi käsitlevaid kohti ja sealt omakorda tähelepanekuid selle kohta, kuidas ungari keel kasutab ajale viitavaid sõnu ja mil viisil annab edasi minevikusündmuste ajalisi suhteid ning perfekt tähendusi. Kasutatud eesti autorite romaanidest otsisin minevikuvormis lauseid, mis kõrvutasin ungarikeelsete tõlgetega, et näha, kuidas on eesti keele minevikuvorme tõlgitud.

1. uurimisküsimuse – milliseid konkreetseid võimalusi on, et tõlkida ungari keelde eesti kindla kõneviisi mineviku liitajavorme – jaoks olen otsinud ilukirjanduse tõlkenäiteid, et illustreerida erinevaid võimalusi, kuidas ungari keeles minevikku väljendada ja kuidas eesti keele minevikuvorme tõlkida. Nende näidete puhul pole kasutatud kvantitatiivset meetodit – näitelauseid on vaid illustratiivsed. Seetõttu ei pruugi nad alati näidata üldtendentse ning mõnel juhul ilmestavad hoopis seda, kuidas tõlkija on mõnda üksikküsimust lahendanud. Kõik 1. uurimisküsimuse näitelauseid on kogutud A. H. Tammsaare romaanist „Tõde ja õigus I“, mille on ungari keelde tõlkinud Gábor Bereczki pealkirjaga „Orcád verítékével“.

2. uurimisküsimuse – kas liitajavormide tõlked ungari keelde erinevad lihtmineviku tõlgetest ajale viitavate sõnade ja verbiprefiksitate arvu poolest – puhul on analüüsi-meetod kvantitatiivne. Eestikeelsest ilukirjandustekstist märgendasin 500 osalause, millest 250 olid lihtminevikus ja 250 enne- või täisminevikus. Võtsin kõrvale ungarikeelse tõlke ning märgendasin: 1) kas osalause ja selle tõlkes on ajasõna, 2) kas tõlgitud osalause finiidne verb on prefiksiga, 3) kas osalausele on tõlkimisel lisatud või ära jäetud mõni ajale viitav sõna, 4) kas tõlgitud osalause finiidne verb on olevikus, 5) kas finiidne verb (liitaja puhul mineviku kesksõna) on tõlgitud omadussõnaks, 6) kas tõlkimisel on osalause jagunenud pea- ja kõrvallauseks, 7) kas tõlkimisel on kasutatud peale indikatiivi muid kõneviise või mittefiniidseid verbivorme.

2. uurimisküsimuse jaoks märgendatud kvantitatiivsete andmete põhjal võrdlen, kas lihtminevikust ning liitajavormidest tõlgitud osalused on mingi loetletud tunnuse põhjal erinevad. Osalused 2. uurimisküsimusele on märgendatud Tõnu Õnnepalu teosest „Mandala“, mille on ungari keelde tõlkinud Krisztina Lengyel Tóth.

Ungarikeelsete näidete glossimisel on kasutatud järgmiseid lühendeid:

ACC	akusatiiv
ALL	allatiiv
ART	artikkel
COM	komitatiiv
COND	konditsionaali abitegusõna
CVB	konverb
DAT	daativ
DEF	definiitne
ELA	elatiiv
ILL	illatiiv
IMP	imperatiiv
INDEF	indefiniitne
INF	infinitiiv
PFX	prefiks
PL	pluural
POS	possessiiv
POT	potentsiaal
PST	minevik
SUB	sublatiiv
SG	singular

Numbrid 1, 2 ja 3 tähistavad vastavalt 1., 2. ja 3. isikut. Verbide puhul pole glossimisel eraldi tähistatud olevikuvormi ega indefiniitset konjugatsiooni.

3. Erinevad võimalused tõlkimisel: mis võib olla oluline?

Järgnevas toon välja, milliseid erinevaid võimalusi on ungari keeles mineviku väljendamiseks, rõhuasetusega eesti keele enne- ja täismineviku tõlkimisel. Materjalina olen kasutanud ungari keele ajasüsteemi käsitlusi ning A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus I“ tõlget ungari keelde.

3.1. Kontekst

Hegedús (2005) rõhutab, et ajaliste suhete määramisel tuleb ungari keeles alati arvestada kontekstiga. Kõige lihtsam näide kontekstist on ilmselt olukord, kus sündmuste ajalise suhte saab määrata lihtsalt äraarvamise teel – üks kindel järjestus näib tõenäolisem.

Järgmises tõlkenäites on kaks sündmust, meeldetulek ja arupidamine, nende ajalisele suhtele viitab eesti keeles see, et on kasutatud erinevaid minevikuvorme – liht- ja enneminvikku. Ungari keeles on mõlemat sündmust väljendatud minevikuvormis, aga nende ajalise suhte määrab lause tähenduse tõlgendus – see, mis meelde tuleb, peab olema meeldetulekust varasem.

(1) a *Ja äkki **tuli** talle **meelde**, kuidas kodus **oli aru peetud**,* (Tammsaare 1964: 6)

(1) b *S   egyszerre   **eszébe jut-ott,**   miként*
ja   korraga   meelde.tule-PST.3SG   kuidas

***tanakod-t-ak**   otthon,* (Tammsaare 1967: 6)

aru.pida-PST-3PL   kodus

Teisisõnu võib selle näite puhul öelda, et ajalise suhte määrab pealause verbi tähendus. Tasub tähele panna, et pealause verbi täiendab ajamäärus *egyszerre* 'äkki, korraga', kõrvallauses on aga kohamäärus *otthon* 'kodus'. Ilmselt aitab seegi ajamäärus otsustada, kumb sündmus on hilisem – *äkki* sobib hästi sündmuste kirjeldamiseks, millega käiakse

kaasas. Samas võib ajaline tähendusvarjund olla ka kohamäärusel, sest viidatakse kunagisele kodule, mis on *ott* 'seal' (*otthon*), mitte praegusele kodule, mis on *itt* 'siin' (*itthon*).

3.2. Lisanduv ja puuduv ajasõna

Salusoo (2013: 29–31) täheldab, et ungari keel kasutab mitmeid ajasõnu, mis eesti keelde tõlkimisel võib ära jätta, kui eesti keeles annab nende tähendust edasi juba liitajavorm. Romaani „Saatusetus“ tõlget analüüsid leidis ta, et järgmised määrsõnad viitavad ungari lausetes ajaliste suhetele, mida pole alati tarvis eraldi määrsõnana tõlkida: *régebben* 'varem', *most* 'nüüd', *már* 'juba', *amikor* 'siis kui', *még* 'veel', *miután* 'pärast seda, kui', *aztán* 'siis, seejärel', *sohasem* 'mitte iialgi', *azóta* 'sellest saadik', *idáig* 'seni', *épp* 'just', *akkor* 'siis, sel ajal', *előre* 'edasi, ette'. Ehkki eesti keeles võiks liitajavormi kasutades neid määrsõnu mitte tõlkida, siis Salusoo toodud Sander Liivaku tõlkenäidetes olid need ajasõnad siiski enamasti alles jäänud.

Võib arvata, et ajasõnu, mis on ungari keeles mineviku täpsustamisel olulised, on veelgi. Tõepoolest, eelnevale loetelule võib lisada määrsõna *végül* 'lõpuks':

(2) a *Ja kõik [...] olid otsustanud: sellele mehele võib minna*, (Tammsaare 1964: 6)

(2) b *S végül mindnyájan [...] úgy döntött-ek, hogy*
ja lõpuks kõik nii otsuta-PST-3PL et

eh-hez az ember-hez hozzáme-het,
see-ALL DEF.ART inimene-ALL mehele.mine-POT.3SG

(Tammsaare 1967: 6)

Kui eestikeelses lauses viitab enneminevikuvorm sellele, et otsustamise sündmus oli varasem kui minevikuline vaatlushetk, mille suhtes muid sündmusi jutustatakse, siis ungari tõlkes määrab otsustamise hetke määrsõna *végül*. Samas ei ole see määrsõna piisav

sündmuse toimumisaja täielikuks täpsustamiseks ainult selle ühe näitelausega, sest arvesse tuleb võtta ka eelnev lause 1 a, b – otsustamine toimus just eelnevas lauses olnud arupidamise lõpuks.

Järgnevas tõlkenäites on esimesse osalauseesse lisatud määrsõna *már* 'juba', samas kui teisest osalausest on ära jäetud määrsõna *veel*:

(3) a „*Paremad **olid** enne mind **ära ostetud** või mis **veel olid**, neid ei müüdüd.*
(Tammsaare 1964: 12)

(3) b – A   *jobb-ak-at*   **már**   *én-elótt-em*   **megvet-t-ék,**
DEF.ART   parem-PL-ACC   juba   ma-enne-1SG osta-PST-DEF.3PL

*vagy ami **megmarad-t,**   az   nem   volt   eladó.*
või   mis   alles.jää-PST.3SG   see   ei   ole.PST.3SG   müüdüv

(Tammsaare 1967: 13)

3.3. Kindel ajasõna

Mõnikord võib ajamäärusest piisata, et määrata kindlaks vaatlushetk. Sellisel juhul ei ole liitajavormi kasutamine ajalise tähenduse edasi andmiseks tingimata vajalik. Selline täpsustav ajamäärus on järgmise näitelause *tol korral*, mis paigutab vaatlushetke varasemaks ja kannab seega sama tähendust nagu liitajavormi *oli*.

(4) a ***Tol korral oli** Andres **julgenud** kahelda, et* (Tammsaare 1964: 14)

(4) b *Andres   **akkor**   kétség-be   **mer-t-e**   von-ni,*
Andres   tookord   kahtlus-ILL   julge-PST-DEF.3SG   veda-INF

hogy (Tammsaare 1967: 16)

et

Seega võib eestikeelse lause sisu edasi anda põhimõtteliselt veel kahel moel: kas ainult enneminevikuga – *Andres oli julgenud kahelda, et* – või määrsõna ja lihtminevikuga – *tol korral julges Andres kahelda, et*. Teine variant sarnaneb sellega, kuidas lause on ungari keelde tõlgitud.

3.4. Muudetud ajasõna

Vahel ei saa ajasõna otse tõlkida, sest määrsõna tähendus ei pruugi kokku sobida minevikuvormiga. Järgmises lauses on määrsõna *praegu* asemel kasutatud määrust *idők során* 'aegade jooksul', sest selle puhul saab ungari keeles kasutada minevikku.

(5) a ***Praegu olid need kraavid ummistunud ja maapind nende vahel vesine ning soine.*** (Tammsaare 1964: 14)

(5) b A   *kisebb-nagyobb*   *árk-ok*   ***idők***   ***során***
 DEF.ART   nooremad-vanemad   kraav-PL   aeg-PL   jooksul

feltöldőd-t-ek, s   *tocsogós,*   *ingoványos*   *volt*   *között-ük*
 täitu-PST-3PL ja   pladistav   soine   oli   vahel-3PL

a   *föld.* (Tammsaare 1967: 16)

DEF.ART   maa

3.5. Prefiksigi verb

Ungari verbi prefiksitel on erinevaid tähendusi ning sageli on prefiksigi verbi tähendus leksikaliseerunud. Üsna sage prefiks *meg* viitab tihti perfektivsele aspektile. Järgmises näitelauseis puudub tõlkes ajale viitav *kui juba*, kuid on kasutatud prefiksigi verbi *megtesz* 'teeb', mis rõhutab esialgse osalause on tulemuslikkust, et *tuli on oma töö lõpetanud*:

(6) a *Ei kestnudki kaua, kui juba tuli oma töö oli teinud, sest poiss hüüdis suure rõõmuga:* (Tammsaare 1964: 10)

(6) b *Nem kell-et sokáig vár-ni, a túz*
ei pida-PST.3SG kaua oota-INF DEF.ART tuli

mepte-tt-e a magá-é-t, mert a
tege-PST-DEF.3SG DEF.ART oma-POS-ACC sest DEF.ART

gyerek lelkendez-ve kiált-ott-a: (Tammsaare 1967: 11)
laps hõiska-CVB hüüd-PST-DEF.3SG

3.6. Fookus

Tulemuse perfektide tähenduse edasiandmisel võib olla teatav roll ka sõnajärjel. Järgmises näites ei ole ungari tõlkes fookuses mitte päike, vaid verbiprefiks *le* 'alla', mis annab verbile perfektivse tähenduse. See tähendab, et lause rõhutab enam loojumise tulemust kui seda, mis loojub.

(7) a „Päiksetera **on kadund**,“ (Tammsaare 1964: 8)

(7) b – **Lebuk-ott** a nap – (Tammsaare 1967: 8)
looju-PST.3SG DEF.ART päike

3.7. Arutelu

Sageli ei leia eesti teksti ungari tõlget uurides midagi, mis viitaks eesti keele liitajavormi kasutusele. Võib tekkida kahtlus, et tõlge ei anna edasi perfektide tähendust. Aga samas võib osutada, et perfektide tähenduse edasiandmiseks ei olegi vaja tõlkesse midagi lisada – piisab kontekstist. Konteksti võivad määrata nii-öelda maailmateadmised, mille põhjal võib näiteks järeldada, et see, mis meenub, on sündmusena varasem kui meenutamise

protsess ise. Lisaks kontekstile võib liitajavormide tähendusele viidata tõlkesse lisatud ajasõna. Ajamääruse valik – ajasõna lisamine, muutmine, ärajätmine – täpsustab sündmuste ajalisi suhteid ja nii on loomulik eeldada, et ungari keeles määrab ajamäärus ka selle, mida eesti keeles väljendab liitajavorm. Huvitav on seejuures tõik, et eesti keel paistab kasutavat nii ajasõna kui liitajavormi koos – nagu võib täheldada ka Salusoo (2013) analüüsitud Sander Liivaku tõlkenäidete põhjal –, kuigi piisaks vaid ühest. Teisalt ei pruugi ajamääruse kasutus alati tingimata ajale viidata – sõna võib tõlkes täita hoopis näiteks lauserõhu funktsiooni. Perfekti kõige sagedasemat tähendust – tulemuslikkust – saab ungari tõlkes mõnikord edasi anda ka verbiprefiksi abil. Vähemalt kaudselt viitab tulemuslikkusele ka sõnajärg, seades fookusesse verbiprefiksi.

4. Liitajavormide tõlgete kvantitatiivne võrdlus lihtmineviku tõlkega

Analüüsitud materjal pärineb Tõnu Önnepalu „Mandalast“ ja selle ungarikeelsest tõlkest. Osalused on märgendatud tekstist järgemööda, aga et lihtminevikuvormid on märksa sagedasemad kui mineviku indikatiivi liitajavormid, siis mahuvad need teoses umbes 30 leheküljele, liitajavormid umbes 100 leheküljele. Et lihtminevikus ja liitajaga osaluseid omavahel võrrelda, märgendasin mõlemaid ühepalju – 250. Liitajavormiga osalused jagunevad järgmiselt: 146 enneminevikus, 104 täisminevikus. Alapeatükis 4.1. võrdlen ajasõnade sagedusi algtekstis ja tõlkes, alapeatükis 4.2. aga verbiprefiksite sagedusi tõlkes, samuti prefiksi esinemist koos ajasõnaga. Alapeatükk 4.3. käsitleb olevikku, analüüsi käigus tekkinud sõnaliigipiiri küsimusi ning harvemaid tõlkelahendusi – ungari passiivivormi kasutamist ja kõrvallause teiseksdamist.

4.1. Ajasõna

Märgendasin seda, kas osalused sisaldavad ajale viitavat sõna, mida alljärgnevas nimetan ajasõnaks. Enamasti on selline sõna ajamäärus, kuid mitte alati. Mõnel juhul märgendasin ajasõnaks näiteks rõhu- ja ajamäärsõna piiril oleva *veel*, samuti arvestasin ajasõnana *novembrit* lauses *oli november*. Liitlausete puhul polnud alati selge, kas ajamäärus kuulub ühe või mitme finiiitse verbi juurde. Arvesse läks ajasõna esinemine või puudumine, ajasõnade kordsus osaluses ei läinud arvesse (mõnes osaluses on mitu ajasõna).

Lihtminevikus on ajasõnaga osaluseid 79, lihtmineviku tõlgetes 83 – ajasõna on pea igas kolmandas lauses. Liitaegadega osalusetes on ajasõnu nii originaalis kui tõlgetes mõlemas 125 korral – ajasõna on igas teises lauses –, seejuures on ajasõnu ennemineviku tõlgetes 73 (originaalis 75) ja täismineviku tõlgetes 52 (originaalis 50).

Kõige levinum ajasõna, mis tõlkimisel lisati, on *már* 'juba', mida liitajavormidega osalusetes tõlkimisel lisati 11 korral (6 täisminevikus, 5 enneminevikus), lihtmineviku

puhul 4 puhul. Sama sõna jäeti iga minevikuvormi puhul vähemalt korra ära: kokku 4 juhul on alglauses *juba*, aga tõlkelauses mitte. Liitajavormidega lausetes teisi ajasõnu tõlkimisel ära ei jäetud, aga lihtminevikus lausete tõlgetest on välja jäänud veel järgmised ajasõnad: *jälle*, *nüüd*, *enam*. Kliitiku *-gi/ -ki* tõlkimisel kasutati erinevaid ajasõnu: *még* 'veel', *még is* 'isegi', *már* 'juba', *végül* 'lõpuks'. Määrsõna *már* sellist kasutust illustreerib järgmine näide:

(8) a *Tihastest [...] olid poisid **ammugi** tüdinud.* (Önnepalu 2012: 63)

(8) b *cinké-k-bõl*   **már**   **rég**   *eleg-ük*   *volt*   *a*
 tihane-PL-ELA   juba   ammu küllalt-3PL   ole.PST.3SG   DEF.ART

fiú-k-nak.   (Önnepalu 2014: 65)
 poiss-PL-DAT

Enamasti lisati määrsõna *már* osalauseesse, kus *juba* oli mingi teine ajasõna ja sellisel juhul on *már* lisamisel rõhutav või minevikuaega täpsustav tähendus, nagu järgmises näites:

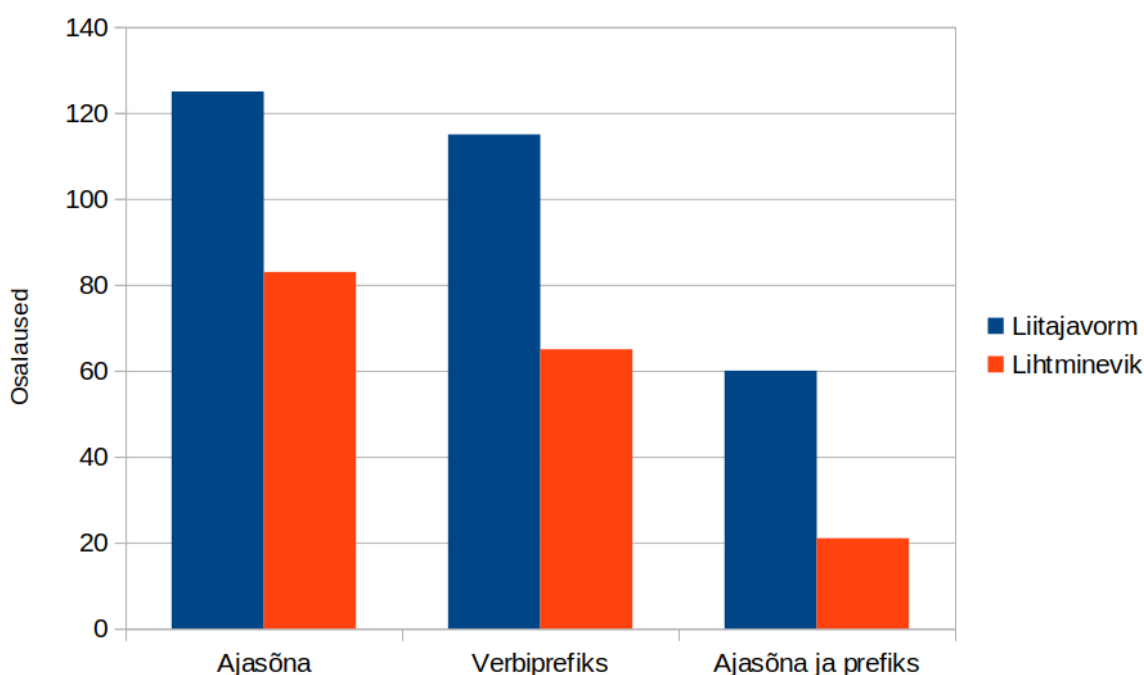
(9) a *Joosep oli siili **enne** ka näinud,* (Önnepalu 2012: 84)

(9) b *Joosep*   *lát-ott*   **már**   *sün-t*   **máskor**   *is,*
 Joosep   näge-PST.3SG   juba   siil-ACC   teinekord   ka
 (Önnepalu 2014: 86)

Tõlkimisel kasutati veel järgmiseid ajaga seotud lisasõnu: liitajavormide puhul *majd* 'siis, kord', *egyszer* 'ükskord', *aztán* 'seejärel, siis', *valaha* 'kunagi, enne', *még* 'veel', *akkor* 'siis, tookord', *sohasem* 'mitte kunagi'; lihtmineviku puhul lisaks sõnadele *még* ja *aztán* veel ka *télire* 'talveks'.

Kvantitatiivsete andmete põhjal võib teha mõned järeldused. Esiteks, ehkki eelnevalt tõin välja, et tõlkes on lisatud või ära jäetud mitmeid ajasõnu – neist kõige sagedasem on *már* –, võib üldiselt väita, et lisatud või ära jäetud ajasõnaga lausete osakaal on

suhteliselt väike – nende arv on vähem kui kümnendik kõigi osalause arvest, seda nii lihtmineviku kui ka liitajavormide puhul. Seega ei ole ajasõna lisamisel või ära jätmisel otsest seost eestikeelse lause ajavormiga. Küll aga ilmneb, et ajasõnad on liitaegadega lausetes – nii enne- kui täismineviku puhul – märksa sagedasemad kui lihtminevikuga lausetes. Samas ei järeldu sellest otseselt, et ungari keeles kasutatakse just eesti perfekti-vormide tõlkimisel kuidagi ajasõnu, sest ajasõna on enamasti juba alguses eestikeelses lauses.

Joonis 1. Osalause arvu arvud tõlkes vastavalt sellele, kas osaluses on ajasõna, verbiprefiks või mõlemad. Sinised tulbad tähistavad liitajavormist ja punased lihtminevikust tõlgitud osalauseid.

4.2. Verbiprefiks ja prefiksi esinemine koos ajasõnaga ja ilma

Verbiprefiksiste esinemist märgendasin ainult tõlgitud ungarikeelsete verbide puhul. Lihtminevikust tõlgitud osalauetes on prefiks 65 juhul – umbes igas neljandas osaluses –, liitajavormidest tõlgitud osalauetes 115 juhul (enneminevikus 67 ja täismine-

vikus 48 korral) – umbes igas teises osalauses. Seega kasutatakse verbiprefikseid liitaja tõlkimisel märksa sagedamini kui lihtmineviku puhul – liitajast tõlgitud verbiprefiksiga osalauseid on pea kaks korda rohkem kui lihtminevikust tõlgitud verbiprefiksiga osalauseid. See erinevus on suurem kui vastav suhe ajasõnade puhul – liitajast tõlgitud ajasõnaga osalauseid on vaid poolteist korda rohkem kui lihtminevikust tõlgitud ajasõnaga osalauseid. Samas on lihtminevikus lausete tõlgetes verbiprefikseid siiski suhteliselt palju ja nii ei ütle verbiprefiksi esinemine tõlkes veel midagi kindlat algause ajavormi kohta.

Huvitav on teada, kui palju on osalauseid, kus on nii ajasõna kui ka verbiprefiks. Liitajavormidest tõlgitud on selliseid lauseid 60 (enneminevikus 32 ja täisminevikus 28), lihtminevikust aga 21. Et mõlema tunnuse puhul eraldi on liitajast tõlgitud osalauseid rohkem, siis on selline tulemus oodatud, küll aga on tähelepanuväärne, et liitajavormidest tõlgitud osalauses on ajasõna ja verbiprefiksi koosesinemise sagedus koguni pea kolm korda suurem kui lihtminevikust tõlgitud osalauses. Kuid et ajasõnu ja verbiprefikseid on koos ka lihtminevikust tõlgitud lauses, siis ei ütle nende tunnuste olemaolu tõlkes veel midagi kindlat algause ajavormi kohta.

Järgmises näitelases on mitu ajasõna ning ungari tõlkes prefiksiga *végig* 'lõpuni' verb:

(10) a *kui kõik mängud on sel päeval juba mitu korda mängitud* (Önnepalu 2012: 49)

(10) b *De ha aznap már minden játék-ot többször*
 aga kui see.päev juba kõik mäng-ACC mitu.korda

végig-játsz-ott-ál, (Önnepalu 2014: 49)

PFX-mängi-PST-2SG

Ajasõnaks võib pidada ka sidesõna *ha* 'kui', sest selle tähendusel on nii tingimuslik kui ka ajaline varjund (Kenesei jt 2004: 50). Näitelause illustreerib ka seda, et eesti keele impersonaali tõlkimisel ungari keelde tuleb verbi juures markeerida ka isikut.

Tabel 1. Osalauseite arvud algtekstis (esimesed kaks rida) ja tõlkes (alates reast *Ajasõna tõlkes*) erinevates minevikuvormides

Ajavorm	Täisminevik	Ennemindevik	Liitajavorm	Lihtminevik
Osalauseid kokku	104	146	250	250
Ajasõna algtekstis	50	75	125	79
Ajasõna tõlkes	52	73	125	83
Verbiprefiks	48	67	115	65
Ajasõna ja prefiks	28	32	60	21
Olevik	30	2	32	4

4.3. Olevik, piiriküsimused – passiiv ja adjektiivid – ja harvemad vormid

Mõnede lausete tõlkimisel kasutati ungari keeles olevikuvormi. Liitajavormidest tõlgiti olevikuvormi 32 osalause (30 täisminevikust, 2 ennemindevikust), lihtmineviku tõlgetes oli olevikus 4 osalause. Täismineviku tõlkimisel on olevikuvormi kasutus loomulik, sest perfektile on iseloomulik, et minevikusündmus on jätkuvalt oluline. Üks selline sündmus on uste kaunistamine järgmises näites:

(11) a *Ka ukсед on nikerdustega kaunistatud, neisse on lõigatud kaks suurt ja kaks väiksemat päikest*, (Önnepalu 2012: 67)

(11) b *Az ajtó-k-at is faragás-ok díszít-ik, két nagy*
 DEF.ART uks-PL-ACC ka nikerdus-PL ehi-DEF.3PL kaks suur

és két kisebb nap-ot farag-t-ak rá-juk,
 ja kaks väiksem päike-ACC vesta-PST-3PL SUB-3PL
 (Önnepalu 2014: 68)

Kui selle eestikeelse näitelause verbivorme tõlgendada impersonaalselt, siis on mõlemas osalauseis täisminevikuvorm. Ungari tõlge väljendab täisminevikutähendust nii, et esi-

mine osalause on olevikus, teine aga minevikus ja seetõttu on selge, et kaunistamine toimus minevikus ning selle tulemus on olevikuski näha. Vorme *on kaunistatud* ja *on lõigatud* võib tõlgendada impersonaali täismineviku asemel ka seisundipassiivi olevikuvormidena, sest seisundipassiivi oleviku- ja lihtminevikuvormid on samal kujul kui vastavalt impersonaali täis- ja enneminevikuvormid (vrd Erelt 2017: 218). Siinses analüüsis ei ole impersonaali ja passiivi eristatud – seega võib liitminevikuvormideks märgendatud osalause te hulgas olla vorme, mis on tegelikult seisundipassiivi oleviku- või lihtminevikuvormid (vt ka näidet 5 a, kus *olid ummistunud* võib tõlgendada seisundipassiivi lihtminevikuvormina). Samas väljendab resultatiivne seisundipassiiv tulemust ning on seetõttu tähenduselt sarnane tulemusperfektiga.

Neljast lihtminevikuvormist tõlgitud osalausest ühes kasutati olevikku ilmselt seetõttu, et eestikeelne osalause sisaldas määrsõna *nüüd*, mis seostub olevikuga. Määrsõna *nüüd* on ka samas kõrvallauses (sihitislaus) kolme olevikku tõlgitud verbiga – et tege mist on komplementlausega, siis kõrvallause olevikuvorm näitab, et tegevus on pealausega samaaegne:

(12) a **tähendas** muuseas **se**da, et iga asi **maksis nüüd** raha ja kellel **oli** kõige rohkem raha, **võis** kõige rohkemate asjade kohta **öelda**, (Õnnepalu 2012: 28)

(12) b *több-ek közt az-t is jelent-ett-e, hogy*
 muu-PL seas see-ACC ka tähenda-PST-DEF.3SG et

most már minden pénz-be kerül, és
nüüd juba kõik raha-ILL läheb.maksa.3SG ja

aki-nek a legtöbb pénz-e van, az
 kes-DAT DEF.ART kõige.rohkem raha-3SG ole.3SG see

mond-hat-ja a legtöbb dolog-ra,
 öel-POT-DEF.3SG DEF.ART kõige.rohkem asi-SUB
 (Õnnepalu 2014: 28-29)

Liitajavormiga osalauseste hulgas on ka selliseid, mille puhul liitajavormi mineviku-partitsiipi võib tõlgendada adjektiivina – analüüsis arvestasin neid lihtsuse huvides siiski kui enne- või täismineviku vorme. Osalauseid, kus ungari tõlkes kasutati mineviku partitsiibi tõlkimisel omadussõna, on vähemalt 18 (11 korral oli alglauses abitegusõna minevikus, 7 puhul olevikus). Sellistest omadussõnadest sagedasemad on *tilos* 'keelatud', *szerelmes* 'armunud', *fáradt* 'väsinud'. Osalauseid, mille puhul nii eestikeelne mineviku partitsiip kui ka selle ungari tõlge on verbi ja adjektiivi piirialal, on rohkemgi, näiteks järgmise lause väljend *pisut pettunud*:

(13) a *Mamma on küll pisut pettunud.* (Õnnepalu 2012: 95)

(13) b *A mama, persze, egy kicsit*
 DEF.ART mamma muidugi INDEF.ART natuke

csalód-ott. (Õnnepalu 2014: 97)
 pettu-PST.3SG

Ungari keele passiiv on piiratud kasutusala konstruktsioon (Kenesei jt 2004: 282-283), mis sarnaneb eesti keele seisundipassiiviga nii tähenduselt kui ka vormilt – see koosneb abitegusõnast *lenni* 'olema' ning tegusõna *va-/ve-*partitsiibist. Liitajavormiga osalausestest tõlgiti 5 ungari passiivi, siin on üks näide:

(14) a *Nad ei olnud solvunud,* (Õnnepalu 2012: 97)

(14) b *Nem volt-ak ōk megsértőd-ve,* (Õnnepalu 2014: 99)
 ei ole.PST-3PL nad solvu-CVB

Mõned osalused – 1 lause enneminevikust ja 5 lauset lihtminevikust – on tõlgitud ka ungari konditsionaali minevikuvormi, mis on nagu passiivgi liitvorm, koosnedes tegusõna minevikuvormist ja abitegusõna *lenni* konditsionaalivormist *volna*. Kahes lihtminevikust tõlgitud lauses on konditsionaali tõlgitud tarind *teha saama*:

(15) a *Aga mis Valja sinna **teha sai***, (Önnepalu 2012: 33)

(15) b *De hát Valja mi-t te-het-ett volna,*
aga noh Valja mis-ACC tege-POT-PST.3SG COND
(Önnepalu 2014: 33)

Märgendatud osalauseste seas on 5 lauset, mille puhul on tõlkimisel muudetud lause struktuuri – teisenenud on rinnastus- või alistusseos või on lisandunud kõrvallause. Ühel juhul on rindlause muudetud põimlauseks nii, et kõrvallauses on kasutatud imperatiivi:

(16) a *härä N. [...] **läks ja** isegi **pragas** veel korra Valjaga.* (Önnepalu 2012: 33)

(16) b *N. úr [...] **kimen-t** az istálló-ba, **hogy** megint*
N. härä välja.mine-PST.3SG DEF.ART laut-ILL et jälle

***szó-t** vált-s-on Valjá-val.* (Önnepalu 2014: 33)
sõna-ACC vaheta-IMP-3SG Valja-COM

Ühes tõlkelauses on esialgne *da*-infinitiivis sihitis viidud kõrvallausesse, kus see on saanud finiiitse vormi, kuid koos verbiga on kõrvallausesse liikunud ka ajamäärus, mistõttu jäi selle osalause tõlkes märgendamisel arvestamata (märgendasin vaid pealause) ka aja-sõna *most*:

(17) a *Aga Joosep oli **seekord** otsustanud **vastu pidada**.* (Önnepalu 2012: 85)

(17) b *De Joosep úgy döntött, most nem*
aga Joosep nii otsusta-PST.3SG nüüd ei

ad-ja föl. (Önnepalu 2014: 87)
anna-DEF.3SG PFX

Alapeatüki kokkuvõtteks võib öelda, et ungari keele olevikku on tõlgitud enam kui veerand eesti keele täisminevikuvormidest. Analüüsitud materjal sisaldab ka piiri-

pealseid või mitmeti tõlgendatavaid näiteid, mille täpsem arvestamine (omadussõna funktsioonis mineviku partitsiibi ja seisundipassiiviga osalausete väljajätt) võib muuta teataval määral ka tabelis 1 olevaid kvantitatiivseid tulemusi. Ungari passiivi ja konditsionaali kasutamist ning lausestruktuuri muutmist on tõlkenäidetes suhteliselt vähe.

Kokkuvõte

Ungari keeles ei ole ühte kindlat viisi, kuidas tõlkida eesti keele mineviku indikatiivi liitajavorme. Kõige lihtsamal juhul ei lisata tõlkesse otseselt midagi ja liitajavormi eritähenduse annab edasi kontekst. Teiseks võimaluseks on kasutada ajale viitavaid sõnu, nii-öelda ajasõnu, mis on enamasti ajamäärused. Ajasõna võib olla selline, et selle esinemine pole eestikeelses lauses tingimata vajalik, sest kui eesti keeles kasutada liit-aja-vormi, siis annab see juba edasi sündmuste ajalise järjekorra või perfekti tähenduse. Ajasõna tähendus võib niisiis eesti lauses olla rõhutav. Samas on ajasõna roll ungari tõlkes ilmselt suurem – see võib anda edasi eesti liitajavormi tähendust. Ajasõna puhul on oluline ka tema konkreetne tähendus: tõlkimisel võidakse ajasõna lisada, ära jätta või muuta. Tulemuse perfektile võib ungari keeles viidata verbiprefiks, aga selle tähenduse edasi andmisel võib olla kaudne roll ka sõnajärjel, mis määrab lause infostruktuuri.

Ajasõnade ja verbiprefiksitate kasutamine ei ole otseselt seotud eesti liitajavormidega – nad ei markeeri tõlkimisel liitajavormi. Märgeandatud uurimismaterjalis oli liitajavormidega osalausetel tõlgetes igas teises osalauses ajasõna, prefiksiga verb oli pea sama sage. Samas oli liitajavormide tõlgetes nii ajasõnade kui prefiksiga verbide sagedus märksa suurem kui lihtmineviku tõlgetes – viimastes oli ajasõna igas kolmandas ja prefiksiga verb igas neljandas osalauses. Seega on ajasõnade ja verbiprefiksitate kasutamisel ilmselt siiski kaudne seos eesti keele liitajavormidega.

Kirjandus

Bárczi, Géza 1963. A magyar nyelv életrajza. Budapest: Gondolat.

Comrie, Bernard 1995. Aspect. Cambridge: University Press.

Comrie, Bernard 1993. Tense. Cambridge: University Press.

EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia, sõnamoodustus. Toimetajad Mati Erelt, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Erelt, Mati 2017. Öeldis. – Eesti keele süntaks. Toimetajad Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. 93–239.

Hegedús, Rita 2005. Magyar nyelvtan. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kenesei, István, Robert Michael Vago, Anna Fenyesi 2004. Hungarian. Taylor & Francis e-Library.

Kiefer, Ferenc 2015. Az aspektus és a mondat szerkezete. – Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Koostaja Ferenc Kiefer. Budapest: Akadémiai Kiadó. 729–809.

Metslang, Helle 1997. On the use of the Estonian past tense forms through the last one hundred years. – Estonian: Typological studies II. Toimetaja Mati Erelt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. 98–145.

Norvik, Miina, Piret Piiraja 2013. Aeg ja aspekt. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, 53–72.

Salusoo, Sälly 2013. Minevikuvormide tõlkimisest ungari keelest eesti keelde romaani „Saatusetus“ põhjal. Kontrastiivne analüüs. Bakalaureusetöö.

Tammsaare, A. H. 1964. Tõde ja õigus I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tammsaare, Anton 1967. Orcád veritékével. Tõlkija Gábor Bereczki. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Õnnepalu, Tõnu 2012. Mandala. Tallinn: Varrak.

Õnnepalu, Tõnu 2014. Mandala. Tõlkija Krisztina Lengyel Tóth. Budapest: Gondolat Kiadó.

Estonian perfect tenses and Hungarian – how are Estonian compound past tenses translated in novels. Summary

In indicative mood Estonian has three past tenses, simple past and two compound past tenses, perfect and pluperfect, whereas Hungarian has only one past tense. This thesis studies the correspondence between Estonian compound past tenses and Hungarian, specifically how Estonian tenses are translated into Hungarian. There are two research questions: 1) what are the possible ways and features to pass on the semantics of Estonian compound past tenses in translations? 2) are time adverbials and verb prefixes more frequent in the translations of compound past tenses than in the translations of simple past? The first research question is addressed using Hungarian grammars as well as translation examples from A. H. Tammsaare's novel *Truth and Justice I*. There seem to be no overall features in Hungarian that correspond to Estonian perfect tenses and most often it is the mere context that helps to track the temporal relations. However, one can refer to temporal relations also with time adverbs, adding an appropriate adverb will often be enough for translating the semantic content of Estonian compound past tense. In some cases the original time adverb is changed or even dropped, however, as the quantitative analyses of the second research question indicates, it is common not to add or drop the time adverbs in translations. The material for the second research question consists of 500 clauses from Tõnu Õnnepalu's novel *Mandala*, there are 250 clauses in perfect tenses (146 in pluperfect, 104 in perfect) and 250 clauses in simple past. The clauses in the original text and in the Hungarian translation were annotated and results are the following. The translations of clauses with compound past tenses feature more words (125) referring to time (mostly time adverbs) than clauses with simple past (83). The translations of clauses with compound tenses also feature more verb prefixes (115) than clauses with simple past (65). Among the translations of clauses with compound past tenses there are overall 60 clauses that feature both a word referring to time and a verb prefix, among the translations of clauses with simple past there are only 21 such

clauses. Thus, both time adverbs and verb prefixes are significantly more frequent in translations of compound past tenses, however their presence does not yet indicate the tense of the original clause.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mihkel Rünkla,

- 1 annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Mineviku liitajavormide tõlkimine ungari keelde ilukirjandustekstide näitel“, mille juhendajad on Krisztina Tóth ja Ann Veismann,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

- 2 Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
- 3 Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
- 4 Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mihkel Rünkla
27.05.2023

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrekselt välja teiste auto-rite panuse. Töö on kirjutatud lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Mihkel Rünkla